

Český spisovatel Praha 1995
Orientace Svazek 17

Albert Camus
Člověk revoltující

Individuální terorismus

Teoretik ruského nihilismu Pisarev konstatuje, že největšími fanatiky jsou děti a mladí lidé. To platí i o národech. Ruský národ je v té době dospívající mladíček, kterého přivedl na svět pomocí kleští sotva před sto lety car ještě dost naivní na to, aby sám srážel hlavy revolujícím poddaným. Není tedy divu, že tento národ dovedl německou ideologii až k extrémním obětí a destrukce, jichž byli sami němečtí profesori schopni pouze v teoretické rovině. Zásadní rozdíl mezi Němci a ostatními národy spatřoval Stendhal v tom, že Němci se přemýšlením vzrušují, místo aby se uklidňovali. Je to pravda, ale platí to tím spíše o Rusech. V této mladé zemi bez filosofické tradice* se jistí velice mladí lidé, bratři Lautréamontových tragických gymnazistů, chopili německé myšlenky a kravou cestou učinili tělem důsledky, které z ní vyplývají. „Proletariát sestávající z maturantů“** převzal štafetu velkého hnutí postupné emancipace člověka a vtiskl mu jeho nejzřejmější podobu. Až do konce devatenáctého století nebylo těch maturantů víc než pár tisíc. Tvář v tvář nejtužšímu absolutismu té doby nicméně hodlali vlastními silami osvobodit čtyřicet miliónů mužiků, a také k jejich dočasnému osvobození přispěli. Valná většina z nich zaplatila za tuto svobodu sebevraždou, smrtí na popravišti, vyhnanstvím nebo zešlým. Celé dějiny ruského terorismu lze ve zkratce popsat jako boj hrstky intelektuálů proti tyranii za mlčenlivého přihlížení lidu. Jejich vysílené vítězství se nakonec dočkalo zrady. Ale prostřednictvím své oběti, ba v nejkrajnějších polohách své negace ztělesnili hodnotu, která dodnes vzdoruje tyranii a přispívá ke skutečnému osvobození.

Poněmčování Ruska v devatenáctém století není ojedinělý jev. Vliv německé ideologie v té době převládal a víme dob-

* Tyž Pisarev poznamenává, že civilizace ve smyslu ideologické výbavy se do Ruska vždycky importovala. Viz Armand Coquery: *Pisarev et l'idéologie du nihilisme russe* [Pisarev a ideologie ruského nihilismu].

** Dostojevskij.

ře, že například ve Francii je devatenácté století s Michelem a Quinetem stoletím germanistických studií. Ale tato ideologie se v Rusku nesetkala s již hotovým myšlením, zatímco ve Francii musela bojovat a vyrovnávat se s anarchosocialismem. V Rusku se ocitla na dobytém území. První univerzita v Rusku, moskevská univerzita založená roku 1750, byla německá. Pomalá kolonizace Ruska německými vychovateli, učředníky a vojáky, zahájená za vlády Petra Velikého, se proměnila v Mikuláše I. v systematické poněmčování. Intelligence se ve 30. letech vášnivě zajímá o Schellinga a zároveň o Francouze, ve 40. letech o Hegela a v druhé polovině století o německý socialismus vycházející z Hegela.* Ruská mládež tedy vlevá do těchto abstraktních idejí svou překypující vášnivou sílu a prožívá tyto mrtvé myšlenky s bytostným zájmem. Náboženství uctívající člověka, sepsané učené německými doktory, potřebovalo ještě apoštoly a mučedníky. Toto úlohu splnili ruští křesťané, odvedení od svého původního poslání. Museli k tomu přijmout život, z něhož je vyloučena transcendentace a ctnost.

Opuštění ctnosti

U děkabristů, prvních ruských revolucionářů ve 20. letech devatenáctého století, ctnost ještě má své místo. Jakobínský idealismus nedoznal v pojetí těchto šlechticů žádných oprav. Jejich ctnost je navíc vědomá: „Naši otcové byli požitkáři, my jsme Catoňi,“ říká jeden z nich, Petr Vjazemskij. K tomu se připojí pouze pocit, s nímž se setkáme ještě u Bakunina a u revolucionářů z roku 1905, že utrpení obrozuje. Děkabristé připomínají ony francouzské šlechtice, kteří se přidali k třetímu stavu a vzdali se svých výsad. Tito idealističtí ruští patricijové si prožili svou noc 4. srpna a rozhodli se přinést oběť pro svobodu lidu. Třebaže jejich vůdce Pestěl měl urči-

* Překlad *Kapitálu* je z roku 1872.

tou politickou a sociální představu, jejich nezdařené spiknutí postrádalo pevnější program; není ani jisté, zda věřili v možný úspěch. „Ano, zemřeme,“ řekl jeden z nich v předvečer povstání, „ale bude to krásná smrt.“ Byla to skutečně krásná smrt. V prosinci 1825 rozstřílelo dělo vzbouřence seřazené do čtverce na Senátním náměstí v Petrohradu. Ti, kdo přežili, šli do vyhnanství, ale pět jich ještě oběsili, jenže tak nešikovně, že se to podařilo až napodruhé. Není těžké pochopit, že tyto oběti, okázale zbytečné, uctívalo vzrušené a s hrůzou celé revoluční Rusko. Byly možná zbytečné, ale zato příkladné. V počátcích této revoluční historie vypovídaly o právech a velikosti duší, jimž Hegel říká posměšně ušlechtilé a vůči nimž se mělo nicméně definovat ruské revoluční myšlení.

V této vzrušené atmosféře potlačila německá filosofie vliv francouzského myšlení a získala svým věhlasem duchy bolestně váhající mezi touhou po pomstě a po spravedlnosti a pocitem bezvýhodného osamění. Byla přijata jako samozjevení a také tak oslavována a komentována. Nejlepší duchové byli vášnivě posedlí filosofii. Došlo až na zveršování Hegelovy *Logiky*. Ruští vzdělanci ve své většině zprvu vyvodili z hegelovského systému obhajobu společenského kvietismu. Vědomí racionality světa je uspokojovalo, Duch se měl v každém případě realizovat až na sklonku věků. Tak vypadala například první reakce Stankeviče*, Bakunina a Bělinského. Posléze však ruská vášnivost couvla před tou evidencí, byt nezamýšlenou kolaborací s absolutismem, a vrhla se do opačného extrému.

Nanejvýš příznačný je v tomto ohledu vývoj Bělinského, jednoho z nejpozoruhodnějších a nejvlivnějších duchů 30. a 40. let. Prvotně vyznavač poněkud mlhavého svobodomyšlného idealismu, setkává se náhle Bělinskij s Hegelem. Omráčen tímto zjevením propukne o půlnoci ve svém pokoji

* Svět je řízen duchem rozumu, to mě uklidňuje ohledně všeho ostatního.

v pláč podobně jako Pascal a v jediném okamžiku začne nově žít: „Neexistuje nic nezdůvodněného ani náhodného, dal jsem vale Francouzům.“ Současně straní konzervatismu a společenskému kvietismu. Napiše to bez jediného zaváhání, obhajuje své stanovisko statečně, tak jak to cítí. Ale to šlechtné srdce náhle zjistí, že stojí po boku toho, co ze všeho nejvíce na světě nenávidí, totiž nespravedlnosti. Je-li všechno logické, pak se dá všechno ospravedlnit. Je třeba přitakat karabáci, nevolnictví a Sibiři. Přijmout svět a jeho utrpení mu jednu chvíli připadalo jako vznešený úkol, proto se si představoval pouze to, jak bude snášet své utrpení a vnitřní rozpory. Ale jakmile je třeba přitakat také utrpení druhých lidí, schází mu náhle odvaha. Vydá se opačným směrem. Nemůže-li člověk přijmout utrpení druhých lidí, pak něčemu na světě schází ospravedlnění a dějiny přinejménším v jednom svém bodě nesouhlasí s rozumem. Ale buď jsou cele totožné s rozumem, nebo s ním nemají vůbec nic společného. Osamělý protest člověka uklidněného na okamžik představou, že všechno se dá něčím vysvětlit, propukne znovu a velmi prudce. Bělinskij se obrací na samého Hegela: „Se vši úctou, kterou si zaslouží vaše filištínská filosofie, si vám dovoluji oznámit, že kdybych měl možnost vyšplhat až na nejvyšší příčku vývoje, chtěl bych po vás, abyste se zodpovídal za všechny oběti života a dějin. Nechci štěstí, ani zardamo ne, když nemám klid, pokud jde o všechny mé pokrevní bratry.“

Bělinskij pochopil, že netouží po absolutnosti rozumu, nýbrž po plnosti bytí. Odmítá mezi nimi dělat rovníko. Chce nesmrtelnost celého člověka v jeho živoucí podobě, ne abstraktní nesmrtelnost druhu proměněnou v Ducha. Se stejnou vášnivostí se vrhá do sporu s novými protivníky a z tohoto velkého vnitřního sváru vyvozuje závěry, za něž vděčí Hegelovi, ale obrací je proti němu.

* Citováno Hepnerem. Bakounine et le panslavisme révolutionnaire [Bakunin a revoluční panslavismus]. Rivière.

Tyto závěry vyústí v revolující individualismus. Jedinec nemůže přijmout dějiny tak, jak jsou. Aby se sám stvrdil, musí realitu bořit, ne s ní spolupracovat. „Mým bohem je negace, tak jako nedávno skutečnost. Mými hrdiny jsou bořitelé starého: Luther, Voltaire, encyklopedisté, teroristé, Byron v *Katyni*.“ Setkáme se tu se všemi tématy metafyzické revolvy najednou. Ovšem v Rusku zůstávala stále živá francouzská tradice individualistického socialismu. Saint-Simon a Fourier, kteří se hojně čtou ve 30. letech, Proudhon importovaný ve 40. letech inspirují velkolepou ideu Gercena a ještě mnohem později Petra Lavrova. Ale tato idea, spjatá stále s etickými hodnotami, nakonec podlehla, přinejmenším prozatím, ve velkém sporu s idejemi cynickými. Naproti tomu Bělinskij nalézá s Hegelem a proti Hegelovi tytéž tendence sociálního individualismu, ale z perspektivy negace, v odmítní hodnot transcendentence. Když v roce 1848 umírá, je svým myšlením ostatně velmi blízký Gercenovi. Ale ve svém sporu s Hegelem definuje přesně stanovisko, které přijmou za své nihilisté a alespoň zčásti teroristé. Představuje tak určitý přechodný typ mezi idealistickými šlechtici z roku 1825 a „ničevnickými“ studenty z roku 1860.

Tři běsi

Když Gercen obhajuje nihilistické hnutí, ovšem pouze v tom směru, že v něm spatřuje větší míru nezávislosti vzhledem k přejímání hotových soudů, a napíše: „Zničení starého je počátkem budoucnosti,“ promluví slovy Bělinského. Když Kotljarevskij hovoří o těch, jimž se rovněž říkalo radikálové, definuje je jako apoštoly, „kteří se domnívali, že je třeba zcela se oprostit od minulosti a utvářet lidskou osobnost na úplně jiném základě“. Znovu se tu objevuje Stimerův požadavek a s ním odmítnutí dějin jako takových a rozhodnutí utvářet budoucnost už ne podle dějinného ducha, nýbrž podle jeho veličenstva jedince. Ale jeho veličenstvo jedinec se nedomů-

že vlády sám. Potřebuje k tomu druhé, a dostává se tak do nihilistického rozporu, který se Pisarev, Bakunin a Něčajev pokusí vyřešit tak, že každý z nich rozšíří o něco víc pole destrukce a negace, až terorismus zabije sám rozpor spoje-
ním oběti a vraždy.

Nihilismus 60. let začal zdánlivě tou nejradikálnější možnou negací, když odvrhl jakékoliv jednání, jež by nebylo důsledně egoistické. Je známo, že samo slovo nihilismus vytvořil Turgeněv v románu *Otcové a děti*, jehož hrdina Bazarov představoval takový typ člověka. Když referoval Pisarev o tomto románu, prohlásil, že nihilisté pokládají Bazarova za svůj vzor. „Můžeme se pyšnit jen neplodnou schopností pochopit,“ říká Bazarov, „do určité míry neplodnost toho, co je. – Tak tohle je tedy nihilismus? ptají se ho. – To je nihilismus.“ Pisarev chválí tento vzor a v zájmu větší jasnosti ho definuje tímto způsobem: „Jsem cizinec v existujícím řádu věcí, nic mi po něm není.“ Jediná hodnota tedy spočívá v racionálním egoismu.

Popíráje všechno, co není uspokojování sebe sama, Pisarev vyhláší válku filosofii, umění považovanému za absurdní, lživé morálce, náboženství, a dokonce i zvyklostem a zdvořilosti. Vypracuje teorii intelektuálního terorismu, která připomíná teorie našich surrealistů. Provokace je povyšena na doktrínu, ale v mří, o níž podává přesnou představu Ras-
kolnikov. Na vrcholu tohoto skvělého úsilí klade Pisarev zcela vážně otázku, zda člověk může zabít svou matku, a odpovídá: „A proč ne, když si to přejí a když to pokládám za prospěšné?“

Od toho okamžiku se lze jen divit, že naše nihilisty nedíme, jak se honí za jménem nebo postavením, jak cynicky užívají všeho, co se nabízí. Nihilisté po pravdě řečeno nescházejí na význačných místech v žádné společnosti. Ale nedělají ze svého cynismu teorii a raději při každé příležitosti zjevně vzdávají zcela formální čest ctnosti. Zato ti, kteří nás zajímají, si protřečili hozením rukavice společnosti, protože to svou podstatou bylo potvrzením určité hodnoty. Prohlašo-

vali se za materialisty, jejich oblibenou knihou byla Büchnerova *Síla a hmota*. Ale jeden z nich přiznal: „Každý z nás byl ochoten jít na šibenici a dát svou hlavu za Moleschotta a Darwin,“ čímž kladl učení mnohem výše než hmotu. Učení v tomto pojetí připomínalo náboženství a fanatismus. Pro Pisareva byl Lamarck zrádce, protože Darwin měl pravdu. Kdo koliv v tomto prostředí přivedl řeč na nesmrtelnost duše, byl exkomunikován. Wladimir Weidlé* tedy zcela oprávněně definuje nihilismus jako racionalistické tmářství. Rozum si v jejich případě podivuhodným způsobem osvojil předsudky víry; ne zrovna nejmenším protimluvem těchto individualistů bylo rozhodnutí zvolit si za vzor rozumu ten nejpřimitivnější scientismus. Popírali všechno s výjimkou nejspornějších hodnot, takových, jaké vyznával pan Homais.

Nicméně právě tím, že se rozhodli učinit článek víry z toho nejomezenějšího rozumu, ukázali nihilisté cestu svým následovníkům. Nevěřili v nic s výjimkou rozumu a osobního zájmu. Ale místo skepse si zvolili apoštolství a stali se socialisty. V tom tkví jejich rozpor. Jako všichni, kdo mají adolescentního ducha, zakoušeli zároveň pochybnost a potřebu věřit. Vyřeší to tak, že své negaci dodají neoblomnost a zápal víry. Ostatně, co je na tom divného? Weidlé cituje opovržlivou větu filosofa Solovjewa, odhalující tento protiklad: „Člověk pochází z opice; tak se tedy navzájem milujeme.“ Nicméně Pisarevova pravda tkví právě v tomto vnitřním rozporu. Je-li člověk obrazem Božím, pak nezáleží na tom, že se mu nedostává lidské lásky, jednoho dne bude jeho potřeba nasycena. Ale je-li nevidomou bytostí, bloudící v temnotách krutého a ohraničeného údělu, potřebuje své bližní a jejich pomějivou lásku. Kam se má koneckonců vrtnout láska k bližnímu, ne-li do světa bez Boha? V tom druhém obstará všechno milost, nevyjímaje ty, o které je i tak dobře postaráno. Ti, co všechno popírají, chápou alespoň to, že negace je strastiplná věc. Jsou

* La Russie absente et présente [Rusko přítomné a nepřítomné]. Gallimard.

tedy schopni otevřít se strastem druhých lidí a popřít konečně sebe samé. Pisarev nezaváhal v rovině úvah nad vraždou matky, a přesto dokázal velmi případně promluvit o nespravedlnosti. Chtěl si sobecky užít, ale stihlo ho vězení a posléze choromyslnost. Tak dlouho rozkládal o cynismu, až se zamiloval, přišel o svou lásku a protřpěl se až k sebevraždě, aby se znovu setkal ne s jeho veličenstvím jedincem, kterého minil stvořit, nýbrž s tím starým ubohým a trpícím člověkem, jeho velikost je jediný zdroj světla v dějinách.

Stejný druh rozporů ztělesňuje i Bakunin, ale mnohem působivěji. Umiřá v předvečer teroristické epopeje.* Vyjádřil ostatně předem nesouhlas s individuálními atentáty a odsoudil „soudobé Bruty“. Nicméně je respektován, neboť měl za zlé Gercenovi, že otevřeně kritizoval nezdařený atentát, když Karakosov vystřelil v roce 1866 na cara Alexandra II. Tento respekt měl své důvody. Bakunin ovlivnil další vývoj událostí podobně jako Bělinskij a nihilisté ve směru individuální revolty. Ale přináší i cosi navíc: zárodek politického cynismu, který získá u Něčajeva pevné obrysy doktríny a vyhraní charakter revolučního hnutí.

Sotva se Bakunin octne na prahu dospělosti, zažije pocit vzrušení a vykolejení, jakoby záračného prozření při setkání s hegelovskou filosofií. Leží v ní ve dne v noci, div nepřijde o rozum, jak sám říká. „Nevnímal jsem nic jiného než Hegelovy kategorie.“ Když projde tímto zasvěcením, plane horlivostí čerstvě obráceného na víru. „Mé osobní já je jednou provždy mrtvo, můj život je teď skutečný život. Splynul jaksí s absolutním životem.“ Netrvá dlouho a zjistí, co toto uspokojení skrývá za nebezpečí. Kdo pochopil skutečnost, ten si jí užívá, místo aby se proti ní bouřil; stane se z něj konformista. V Bakuninovi nebylo nic, co by jej předurčovalo k této filosofií hlídácného psa. Je také možné, že jeho cesta do Německa a nelichotivý úsudek, který si vytvořil o Němcích, v něm zrovna nepodporovaly přesvědčení starého Hegela,

* 1876

že pruský stát je výhradním poručíkem posledních účelů ducha. Bakunin, rušější než sám car, se nemohl navzdory svým celosvětovým projektům v žádném případě připojit ke chvále Pruska, když bylo založeno na řízné logice tohoto druhu: „Vůle ostatních národů nemá žádné právo, neboť svět tu vládne národ, jenž je představitelem této vůle (Ducha).“ Na druhé straně Bakunin objevil ve 40. letech francouzský socialismus a anarchismus a některé jejich tendence uvedl do oběhu. Ať už tomu bylo jakkoli, Bakunin velmi rázně odvrhne německou ideologii. Oddal se na chvíli absolutnu stejně jako se později oddal totální destrukci, se stejným vášnivým odhodláním, ve zběsilosti svého „Všechno, nebo nic“, které se u něj vyskytuje v ryzím stavu.

Když dooslavoval Absolutní Jednotu, Bakunin se vrhne do náruče neprimitivnějšího manicheismu. Chce jednoznačně a s konečnou platností „celosvětovou a opravdu demokratickou církev svobody“. To je jeho náboženství; je člověkem svého století. Není ovšem jisté, byl-li o tom tak docela přesvědčen. Znít to upřímně, když ve své *Zpovědi* Mikuláš I. říká, že v konečnou revoluci uvěřil teprve „po nadlidském a bojestném úsilí, když jsem potlačil vnitřní hlas napovídací, že mé naděje jsou zcela liché“. Zato jeho teoretický imoralismus odolává daleko pevněji a Bakunin se v něm neustále přehrabuje s bujarou samozřejmostí dychtivého zvířete. Dějiny řídí pouze dva principy, stát a sociální revoluce, revoluce a kontrarevoluce, které nemají být smiřovány, ale naopak spolu bojují na život a na smrt. Stát je zločin. „I ten nejmenší a nejbezbrannější stát je stále ještě zločinný ve svých snech.“ Revoluce je tedy dobro. Tento boj, přesahující rovinu politiky, je rovněž bojem satanských principů proti principu božmu. Bakunin včleňuje výslovně do aktivního procesu revolvy jedno z témat revolujících romantiků. Už Proudhon prohlásil, že Bůh je zlo, a zvolal: „Přijď, Satane, osočovaný malými a králi!“ Také u Bakunina lze zahlédnout celou hloubku jen zdánlivě politické revolvy. „Zlo, to je satanská revolta proti boží moci, revolta, v níž spatřujeme naopak slibný zárodek

všech lidských snah o osvobození. Jako čeští bratřiči ve čtrnáctém století, revoluční socialisté se dnes poznávají podle těchto slov: Ve jménu toho, komu se tolik křivdilo.“

Boj proti celému světu bude tedy veden nemilosrdně a bez jakékoliv morálky, jediná spása spočívá ve vyhlazení. „Vášně ničit je tvůrčí vášně.“ Ohnivě stránky věnované revoluci z roku osmačtyřicet* vyklíkují vzrušeně Bakuninovu rozkoš z ničeni. „Nekonečný svátek,“ říká. Ano, tak jako pro všechny utlačované i pro něj znamená revoluce svátek, v sakrálním smyslu slova. Vzpomeneme si tu na francouzské-anarchistu Coeurderoye**, který ve své knize *Hurá, neboli kozácká revoluce* vyzýval hordy ze Severu, aby všechno zničily. Chtěl také „přiložit planoucí pochoděň k otcovu domu“ a volal, že jedinou nadějí vkládá v lidskou potopu a chaos. V těchto projevech je revolta zachycena v čistém stavu, ve své biologické pravdě. Proto také byl Bakunin ve své době jediný, kdo s nevšední důkladností kritizoval vládu vědců. Horlil proti jakékoliv abstrakci a pro celého člověka, cele oddaného své revolte. Oslavuje-li zbojníka, vůdce vzbuřených sedláků, jsou-li jeho oblibenými vzory Stěnka Razin a Pugačov, je to proto, že tyto mužové bojovali, nestarajíce se o doktrínu a principy, za ideál čisté svobody. Bakunin do revoluce vnáší holý princip revolvy. „Bouň a život, to jediné potřebujeme. Nový svět, bez zákonů, a tudíž svobodný.“

Ale je svět bez zákonů svobodný, tak zní otázka, kterou klade každá revolta. Kdybychom ji položili Bakuninovi, odpověď by byla jednoznačná. Jakkoli se stavěl za všech okolností a s největší jasnožítostí proti autoritativnímu socialismu, jakmile sám popisuje budoucí společnost, představuje ji bez sebelepší starosti o to, že si protřečí, jako diktaturu. Stanovy Mezinárodního bratrstva (1864 – 1867), které sám sestavil, už tehdy předepisují bezvýhradnou podřízenost jedině ústřednímu výboru v průběhu akce. Není tomu jinak, po-

* Confession [Zpověď], ss. 102. Rieder.

** Claude Harmel a Alain Sergent. Histoire de l'anarchie [Dějiny anarchie], díl I.

kud jde o dobu porevoluční. Přeje si pro osvobozené Rusko „silnou diktátorskou moc... moc obklopenou stoupenčí, vzdělanou jejich radami, upevňovanou jejich svobodnou spoluprací, ale neomezovanou ničím a nikým“. Bakunin stejně jako jeho odpůrce Marx přispěl ke vzniku leninského učení. Ostatně sen o revoluční slovanské říši, tak jak jej rozvíjí Bakunin před carem, je včetně hranic totožný s tím, který uskutečnil Stalin. Tyto koncepce, pocházející od muže, který dokázal říci, že hlavní hybnou silou carského Ruska je strach, a který odmítl marxistickou teorii stranické diktatury, mohou působit rozporně. Ale tento rozpor ukazuje, že autoritářská učení mají zčásti nihilistický původ. Pisarev ospravedlňuje Bakunina. Jistě, Bakunin usiloval o naprostou svobodu. Ale chtěl jí dosáhnout prostřednictvím naproste destrukce. Zničit všechno, to znamená muset stavět bez základů; pak je ovšem třeba přidržovat zdi holými rukama. Kdo odhodí celou minulost a nenechá si nic, co by mohlo sloužit k obrození revoluce, ten se odsuzuje k tomu, že mu dá za pravdu až budoucnost, a do té doby pověří dohledem nad svou pravdou policii. Bakunin ohlašoval diktaturu ne v rozporu, nýbrž v souladu se svou touhou po destrukci. Na této cestě ho nemohlo nic zastavit, neboť ve výhni absolutní negace se roztařily i jakékoliv etické hodnoty. Svou *Zpověď* carovi, nepokrytý podlézavou, kterou ovšem napsal proto, aby se dostal na svobodu, vnáší do revoluční politiky nepřehlédnutelným způsobem obojetnost. Oním *Katechismem revolucionáře*, o němž se předpokládá, že ho napsal ve Švýcarsku s Něčajevem, vtiskuje podobu politickému cynismu, který, jakkoli ho měl později popřít, od té doby tíživě spočívá na revolučním hnutí a který sám Něčajev velmi barvitě ilustroval.

Něčajev, postava méně známá než Bakunin, ještě záhadnější, ale pro náš účel příznačnější, posunul vnitřní soudržnost nihilismu na samu hranici možného. Tento duch je téměř prost rozporů. Objevuje se v roce 1866 v kruzích revoluční inteligence a umírá záhadně v lednu 1882. V tomto dlouhém čase nepřestal ani na chvíli se svými svody:

podmanil si studenty, kteří se kolem něj pohybovali, samého Bakunina a revolucionáře v emigraci, a konečně dozorce ve vězení, jež se mu povedlo zaplést do nesmyslného spiknutí. Když se objeví, má už zcela vyhraněné názory. Jestliže jím byl Bakunin fascinován do té míry, že se ho rozhodl pověřit pomyslnými funkcemi, bylo to proto, že se v této nelítostné postavě shledával s tím, k čemu vybízel a čím by se byl rád alespoň do jisté míry stal, kdyby mu v tom nepřekáželo jeho srdce. Něčajev nejen říkal, že je třeba spojit se s „divokým prostředím zločinců, s tímto skutečným a jediným revolučním světem Ruska“, a napsal ještě jednou, jako Bakunin, že napříště bude politika náboženstvím a náboženství politikou. Osoboval si roli krutého mnicha beznadějně revoluce; jeho nejzřejmějším snem bylo založit vražedný řád, který by umožnil šířit a konečně prosadit kult temného božstva, ježmuž se rozhodl sloužit.

Nespokojil se s tím, že rozvíjel úvahy o celosvětové destrukci, jeho přinos spočíval v tom, že pro ty, kdo se zasvětili revoluci, chladně požadoval samozřejmě právo na „Všechno je dovoleno“, a také se jím ve skutečnosti řídil. „Revolucionář je člověk předem odsouzený. Nesmí pěstovat žádné city ani zálibu ve věcech nebo lidech. Měl by se zřítí dokonce i svého jména. Všechno se v něm musí upínat k jedině vášni: k revoluci.“ Jsou-li dějiny vskutku pouhým zápasem mezi revolucí a kontrarevolucí, vedeným mimo jakékoliv principy, neexistuje jiná cesta než ztotožnit se s některou z těchto dvou hodnot a pro ni zemřít nebo v ní vstát z mrtvých. Něčajev dovádí tuto logiku do krajnosti. Jeho slovy se revoluce poprvé výslovně odříká lásky a přátelství.

Lze u něj pozorovat důsledky libovolně pojímané psychologie, kterou raží Hegelovo myšlení. Přitom Hegel sám připustil, že k vzájemnému uznávání dvou vědomí může dojít rovněž v milostném střetnutí.* Odmítl nicméně zaměřit svou

* Může k němu dojít rovněž ve vztahu obdivu, kde slovo „pán“ nabývá důležitého významu: ten, kdo utváří, aniž ničí.

analýzu přednostně na tento „fenomén“, který podle jeho názoru „postrádá sílu, trpělivost a vytrvalost negativního“. Rozhodl se, že ukáže vědomím, kterak zápasí jako slepý kralib, zmateně tápající na písčném dně moří, až se nakonec do sebe zaklesnou v boji na život a na smrt, a nechal úmyslně stranou onen druhý obraz, rovněž odpovídající skutečnosti, představu dvou majáků, které se namáhavě hledají v temnotě a nakonec se spojují, aby společně vyzářovaly více světla. Ti, kdo se milují, přátelé, milenci, dobře vědí, že láska není jen vzplanutí, ale také dlouhý a bolestný zápas v temnotách, vedoucí k definitivnímu uznání a usmíření. Konečně, poznání se dějinná ctnost podle trpělivosti, skutečná láska je stejně trpělivá jako nenávisť. Požadavek spravedlnosti není ostatně to jediné, co v průběhu dlouhých staletí ospravedlňuje nadsnění pro revoluci, neboť to se opírá rovněž o bolestný požadavek všeobčímajícího přátelství, dokonce i, ba především v tváři v tvář nepřátelskému nebi. Ti, kteří umírají v kterékoli době za spravedlnost, se vždycky nazývají „bratry“. Pro ně pro všechny je násilí něco, co je vyhrazeno nepříteli a co se děje v zájmu společenství utlačovaných. Je-li však jedinou uznávanou hodnotou revoluce, vyžaduje od člověka všechno, a dokonce i udávání, tedy obětování přítele. Násilí ve službách abstraktní ideje se napříště obrátí proti všem. Musela být nastolena vláda běsů, aby náhle padla slova o tom, že revoluce sama o sobě má přednost před těmi, které chtěla spasit, a že přátelství, které až dosud hojilo porážky, má být obětováno a odloženo až na den vítězství, ztracený prozatím v nedohlednu.

Něčajeuv přínos tedy spočívá v obhajobě násilí čiměného bratřím. S Bakuninem sepíše *Katechismus*. Ale když ho Bakunin v poblouznění pověří, aby v Rusku zastupoval Evropskou revoluční unii, která existovala pouze v jeho představách, Něčajev skutečně odjede do Ruska, založí svou *Společnost sekery* a vypracuje sám její stanovy. Najdeme v nich bezpochyby nezbytné zařízení každého ozbrojeného nebo politického boje, kterým je tajný ústřední výbor, jemuž musí

všichni přísahat absolutní věrnost. Ale Něčajev zachází dál za pouhou militarizaci revoluce v okamžiku, kdy připustí, že vůdčové mají právo manipulovat svými podřízenými s použitím násilí a lži. On sám ostatně bude lhat hned od začátku, když se prohlásí za delegáta onoho neexistujícího ústředního výboru, a aby vlákal váhavé do akce, kterou hodlá provést, bude předstírat, že tento výbor disponuje neomezenými prostředky. Půjde ještě dál, když rozdělí revolucionáře do různých kategorií, přičemž ti z první kategorie (rozumíme vůdci) si ponechávají právo pokládat ostatní za jakýsi „kapitál, který lze volně utrácet“. Všichni vůdčové v dějinách si patrně myslili totéž, ale nehlásali to. V každém případě až do Něčajeva si žádný revoluční vůdce netroufí stanovit podobnou zásadu jednání. Až do té doby žádná revoluce nevepsala do záhlaví svého desatera, že člověk může být pokládán za nástroj. Verbování se tradičně dovolávalo odvaha a obětavosti. Něčajev rozhodne, že váhavé je možno vydírat nebo terorizovat a důvěřivé že lze osálit. I ti, co si svou revolučnost namlouvají, mohou být k něčemu, když je člověk systematicky zneužívá k nejnebezpečnějším akcím. Pokud jde o utlačované, když jde o jejich definitivní osvobození, mohou snést ještě trochu toho útlaku navíc. Co na tom ztratí, to budoucí utlačovaní jako by naši. Něčajev vytyčí princip, že je třeba podněcovat vlády k represáliím, že je zapovězeno sáhnout na ty představitelé režimu, které lid nejvíc nenávidí, a konečně že tajná společnost musí všemožně usilovat o to, aby zvýšila utrpení a bídu mas.

Třebaže dnes všechny tyto skvělé myšlenky došly svého naplnění, Něčajev se vítězství svých principů nedočkal. Ovšem alespoň se je pokusil použít v souvislosti s vraždou studenta Ivanova, která natolik zaujala tehdejší představitelství, že si ji Dostojevskij zvolil jako jedno z témat *Běsů*. Ivanov, jehož jediným proviněním bylo zřejmě to, že měl jisté pochybnosti o ústředním výboru, za jehož delegáta se Něčajev vydával, vystupoval proti revoluci, jelikož vystupoval proti tomu, kdo se s ní ztotožnil. Musel tedy zemřít. „Jaké máme

právo zbavit člověka života?“ ptá se Uspenskij, jeden z Něčajevových druhů. „Nejde o právo, ale o naši povinnost odstranit všechno, co může být na překážku naší věci.“ Když je jedinou hodnotou revoluce, pak už nejsou přirozeně žádná práva, jen povinnost. Avšak obratem ruky si člověk ve jménu těchto povinností osobuje všechna práva. Ve jménu „věci“ Něčajev, který se nepokusil ohrozit život žádného tyрана, zabije ze zálohy Ivanova. Pak opustí Rusko a jede za Bakuninem, který se od něj odvrátí a odsoudí tento „odporný postup“. „Utvrdil se postupně v přesvědčení“, píše Bakunin, „že neznitelnou společností lze vybudovat jen na základě politiky machiavelismu a uplatněním jezuitského systému: tělu násilí, duši lež.“ Dobrý postřeh. Ale ve jménu čeho lze rozhodnout, že tento postup je odporný, když jediné dobro podle Bakunina představuje revoluce? Něčajev je skutečně ve službách revoluce, neslouží sobě, nýbrž věci. Když je vydán, slane hrdě před svými soudci. Odsouzen k pětadvaceti letům žaláře, vládně ještě ve vězeních, organizuje tajný spolek dozorců, plánuje atentát na cara, octne se znovu před soudem. Smrt v kobkách pevnosti uzavře po dvanácti letech žaláře život tohoto vzbouřence, který přivádí na scénu pohrdavě plémě revolučních bonzů.

V této chvíli je v revoluci už skutečně všechno dovoleno, vražda může být povýšena na princip. S obrodou nacionalitv v roce 1870 se nicméně na chvíli zdálo, že toto revoluční hnutí vyrůstající z náboženských a etických tendencí, s nímž se lze setkat u děkabristů a v socialismu Lavrova a Gercena, poněkud zbrzdí vývoj směrem k něčajevovskému politickému cynismu. Hnutí oslovovalo „živé duše“, žádalo je, aby se vydaly mezi lid a vzdělávaly jej, aby mohl sám usilovat o osvobození. „Urození kajčníci“ opouštěli své rodiny, oblékali se do nuzných svršků a chodili po vesnicích uvědomovat mužika. Avšak mužik byl nedůvěřivý a mlčel. Když nemlčel, udal apoštola policii. Toto fiasko uslechtilých duší vrhne hnutí zpět k něčajevovskému cynismu nebo přinejmenším k násilí. Když inteligence nedokázala přivést lid k sobě, zno-

vu si uvědomila svou osamocenost tváří v tvář samoděržaví; znovu se jí svět zjevil v podobách pána a otroka. Skupina jménem *Vůle lidu* tedy povýší individuální terorismus na princip a zahájí sérii vražd, která pokračuje až do roku 1905, spolu s revoluční socialistickou stranou. Rodí se tu teroristé odcizení lásce, pranýřující vinu pánů, ale osamocení se svým zoufalstvím a tváří v tvář vlastním rozporům, jež nevyřeší jinak, než obětováním stejně tak své nevinnosti jako svého života.

Útlocitní vrahové

Rok 1878 je rokem zrození ruského terorismu. Mladická dívka Věra Zasuličová druhý den po procesu se sto devadesáti třemi narodniki, 24. ledna 1878, zastřelí generála Trepova, guvernéra Petrohradu. Poté, co ji porota osvobodí, podaří se jí uniknout carské policii. Tento výstřel z revolveru rozpoutá celou lavinu represí a atentátů, které se stíhají navzájem a neustanou, jak je brzy zřejmé, dokud nezavládne všeobecná únava.

V témže roce Kravčinskij, jeden z členů *Vůle lidu*, vytyčí principy teroru ve svém pamfletu *Smrt za smrt*. Po principech přicházejí důsledky. V Evropě se oběťmi atentátu stanou německý císař, italský a španělský král. Stále v roce 1878 vytváří Alexandr II. s ustavením Ochranky neúčinnější zbraň státního terorismu. Od této chvíle je konec devatenáctého století v Rusku i v západní Evropě korunován vraždami. V roce 1879 nový atentát na španělského krále a nezdařený atentát na cara. V roce 1881 teroristé z *Vůle lidu* cara zavraždí. Sofia Perovská, Željabov a jejich přátelé skončí na šibenici. V roce 1883 atentát na německého císaře, jehož původce je stát po pravčí sekýrou. V roce 1887 jsou popraveni chicagští mučedníci a ve Valencii sjezd španělských anarchistů vydává teroristickou výzvu: „Jestliže společnost neustoupí, je třeba, aby zlo a neřest zhynuly, i kdybychom s nimi měli zahynout my

všichni.“ Devadesátá léta jsou ve Francii vrcholným obdobím takzvané propagandy činem. Skutky Ravachola, Vaillanta a Henryho jsou předzvěstí atentátu na Carnota. Jenom v roce 1892 napočítají v Evropě víc než tisíc útoků s použitím dynamitu, v Americe pak přibližně pět set. V roce 1898 je zavražděna rakouská císařovna Alžběta. V roce 1901 prezident Spojených států Mac Kinley. V Rusku, kde nikdy nepřestaly atentáty proti méně významným představitelům režimu, vzniká v roce 1903 *Bojová organizace* revoluční socialistické strany, seskupující nejpopulárnější postavy ruského terorismu. Když v roce 1905 zavraždí Sazonov Plevého a Kaljajev velkovévodu Sergeje, vyvrcholí tím třicetiletí krvavého apoštolátu a zároveň se v revolučním náboženství uzavírá období mučedníků.

Nihilismus, úzce prolínající se zhrzeným náboženstvím, ústí v terorismus. Ve světě absolutní negace se títo mladí lidé prostřednictvím bomby a revolveru a rovněž odvahy, s níž jdou na šibenici, pokoušejí překlenout rozpor a vytvořit hodnoty, jež kolem sebe postrádají. Před nimi lidé umírali ve jménu toho, co věděli nebo co si mysleli, že vědí. S nimi se začíná uplatňovat obyčej bezpochyby mnohem náročnější, když se člověk obětuje pro něco, o čem nic neví, s výjimkou toho, že je třeba zemřít, aby to bylo. Až dosud se ti, kteří museli zemřít, dovolávali proti lidské spravedlnosti Boha. Ale když čteme prohlášení odsouzených z této doby, s údivem zjišťujeme, že všichni bez výjimky se odvolávají proti svým soudcům ke spravedlnosti jiných, teprve budoucích lidí. Tito příští lidé jsou vzhledem k absenci nejvyšších hodnot jejich poslední spásou. Budoucnost je jedinou transcendentí lidí neuznávajících boha. Teroristé chtějí bezpochyby nejprve nic, vyvrátit absolutismus výbuchy bomb. Avšak alespoň svou smrtí usilují o znovunastolení společenství spravedlnosti a lásky, a tím i o převzetí poslání, jež církev zradila. Teroristé chtějí ve skutečnosti založit církev, odkud vzejde jednoho dne nový Bůh. Nic víc? Kdyby to, že na sebe dobrovolně vzali vinu a smrt, nepřineslo nic jiného než nějakou teprve

budoucí hodnotu, soudobé dějiny by nás alespoň v této chvíli opravňovaly k tvrzení, že zemřeli zbytečně a nepřestali být nihilisty. Budoucí hodnota je ostatně protikladné spojení slov, protože nemůže ovlivnit jednání ani posloužit jako princip volby, dokud se sama nekonstituuje. Avšak právě lidé z roku 1905, trpící niternými rozpory, ztělesňovali prostřednictvím své negace, a dokonce i smrti napříště nepostradatelnou hodnotu, kterou přivádějí na svět v domnění, že teprve ohlašují její příchod. Nad své katy i nad sebe sama okázale stavěli ono nejvyšší trpké dobro, s nímž jsme se setkali už v počátcích revolvy. Zastavme se krátce u této hodnoty a prozkoumejme ji v okamžiku, kdy se revolva naposledy v naší historii snoubí se soucitem.

„Je vůbec možné mluvit o teroristickém činu a nemít na něm účast?“ zvolá student Kaljajev. Jeho druhové, soustředěni od roku 1903 v *Bojové organizaci* revoluční socialistické strany pod vedením Azefa a později Borise Savinkova, se bez výjimky neproněvří tomuto zavazujícímu výroku. Jsou národní především k sobě. Jako poslední v dějinách revolvy neodmítnou nic ze svého údelu ani ze svého dramatu. Jestliže žili terorem, „jestliže v něj věřili“ (Pokotilov), nikdy jím nepřestali v nitru trpět. Dějiny skýtají málo příkladů fanatiků, kteří se ani uprostřed akce neoprostili od své úzkostlivé svědomitosti. Teroristé z roku 1905 si rozhodně nemohli stěžovat na nedostatek pochybností. Největší čest, jakou jim dnes můžeme vzdát, je říci, že bychom jim v roce 1950 nedokázali položit jedinou otázku, kterou by si sami nebyli položili a na kterou by si ve svém životě či prosířednictvím své smrti nebyli alespoň částečně odpověděli.

Do dějin nicméně vešli rychle. Když se například Kaljajev spolu se Savinkovem rozhodne v roce 1903 k účasti na teroristické akci, je mu dvacet šest let. O dva roky později muže přezdívaného „Bábník“ pověsí. Je to krátká kariéra. Ale tomu, kdo studuje s určitým zaujetím historii tohoto období, Kaljajev a jeho závatná dráha nabízejí pohled na nejcharakterističtější podobu terorismu. Sazonov, Švejcer, Pokotilov, Vojna-

rovskij a většina ostatních se takto vynořili v dějinách Ruska a světa a na okamžik se v nich tyčili, odsouzení k zániku, mihnoucí se a nezapomenutelní svědkové stále zoufalejší revolty.

Téměř všichni jsou ateisté. „Vzpomínám si,“ píše Boris Vojnarovskij, který přišel o život, když vrhal bombu na admirála Dubasova, „že ještě než jsem začal chodit do gymnázia, už jsem dělal ateistické přednášky jednomu svému kamarádovi. Jediná věc mi dělala starosti. Kde se to všechno vzalo? Neměl jsem totiž nejmenší představu o věčnosti.“ Zato Kaljajev v Boha věří. Několik minut před atentátem, který se nezdařil, ho Savinkov zahledně na ulici, jak stojí před ikonou s bombou v jedné ruce a druhou se křížuje. Ale náboženství zavrhnuje. Ve své cele před popravou odmítne duchovní útěchu.

Ilegalita je nutí žít osaměle. Znají jen teoreticky, pokud vůbec, mohutný pocit radosti, jaký zakouší každý muž činu ve styku s širším lidským společenstvím. Ale pouto, které je spojuje, jim nahrazuje všechny vazby. „Rytůstivo,“ píše Sasonov a dodává k tomu: „Náš rytýřský spolek byl prochnut takovým duchem, že slovo ‚bratr‘ nevystihuje ještě s dostatečnou zřetelností podstatu našich vzájemných vztahů.“ Ve vyhnanství na nucených pracích týž Sasonov píše svým přátelům: „Pokud jde o mě, nezbytná podмінka štěstí je zachovat si navždy vědomí, že k vám beze zbytku patřím.“ Vojnarovskij zase přiznává, že milované ženě, která se ho pokoušela zadržet, řekl větu, jež, jak uznává, je trošku „směšná“, ale vystihuje podle něj jeho rozpoložení: „Proklel bych tě, kdybych se opozdil na schůzku se svými druhy.“

Ta malá skupinka mužů a žen ztracených v ruské mase a pětisknutých pevně druh k druhu si zvolila popravčí řemeslo, k němuž je nic nepředurčovalo. Jejich bytí se zakládá na téměř paradoxu, který v nich spojuje obecnou úctu k životu s pohrdáním životem vlastním, jež hraničí s nostalgickou touhou přimést nejvyšší oběť. Pro Doru Brilliantovou nejsou otázky týkající se programu důležité. Teroristickou akci zdo-

bila především obětí, kterou jí terorista přinášel. „Teror ji však tížil jako kříž,“ říká Savinkov. Kaljajev je hotov kdykoli obětovat svůj život. „Nejen to, vášnivě po této oběti toužil.“ V průběhu příprav atentátu na Pleveho navrhně, že se vrhne pod koně a zahyne spolu s ministrem. I u Vojnarovského sklón k oběti splývá s fascinací smrtí. Po svém zatčení napíše rodičům: „Kolikrát mě během dospívání napadlo, abych se zabil...“

Zároven tihle adeпти popravčeho řemesla, kteří tolikrát a tak bezvýhradně riskovali svůj život, projevovali nejúzkostlivější svědomitost, pokud šlo o to, sáhnout na život druhým. Atentát na velkovévodu Sergeje se poprvé nezdařil, protože Kaljajev se souhlasem svých druhů odmítne zabít děti, které jsou v kočáře s velkovévodou. O jiné teroristce, Rachel Lurje, Savinkov napíše: „Věřila v teroristickou akci, účast na ní pokládala za čest a za povinnost, ale krev jí trápila stejně jako Doru.“ Týž Savinkov nesohlasil s atentátem na admirála Dubasova v rychlíku Petrohrad-Moskva. „Při sebe-menší neopatrnosti by bylo mohlo dojít ve vagónu k výbuchu, který by zabil cizí lidi.“ Později se Savinkov bude hájit „ve jménu teroristického svědomí“ před natčením, že zapojil do jednoho atentátu šestnáctiletého chlapce. Když prchá z carského vězení, je rozhodnut střítet na důstojníky, kteří by mu bránili v útěku, ale zároveň raději zabít sám sebe, aby nemusel obrátit zbraň proti obyčejným vojákům. Stejně tak Vojnarovskij, odhodlaný vrah lidí, který se světuje, že nikdy nebyl na lovu, neboť to „pokládá za barbarskou zábavu“, neváhá prohlásit: „Jestli bude s Dubasovem jeho žena, pak bombu nehodím.“

Tak dokonalé sebezapření, spojené s tak hlubokou starostí o život druhých, opravňuje k předpokladu, že tito jemnocitní vrahové prožívali revoltu jako svůj osud v jeho nejostřejších protikladech. Lze se domnívat, že ačkoliv uznávali nezbytnost násilí, i oni připouštěli, že není správné. Vražda se jim jevila jako nutná a neospravedlnitelná. Prostřední srdce se při setkání s tímto strašným problémem mohou octnout

v zajetí jednoho ze dvou členů tohoto protikladu. Bud se spokojí s tím, že ve jménu formálních principů budou pokládat za neospravedlivitelné každé bezprostřední násilí, a umožní tak ono rozptýlené násilí celosvětového a dějinného rozměru. Nebo se uklidní pomýšlením, že ve jménu dějin je násilí nutné, a budou vršit vraždu na vraždu, až posléze učiní z dějin jediné dlouhé znásilňování všeho, co se v člověku bouří proti nespravedlnosti. Tento dvojitý přístup charakterizuje dvě tváře současného nihilismu, buržoazní a revoluční.

Ale srdce maximalistů, o která tu jde, neměla spočinutí. A protože nenašli ospravedlnění pro to, co se jim jevílo jako nutné, napadlo je, že jako ospravedlnění nabídnou sebe, že jejich odpovědí na otázku, kterou si kladli, bude sebeobětování. Vražda jim splynula, tak jako všem jejich předchůdcům v revolte, se sebevraždou. Jeden život se zaplatí jiným životem, a z této dvojí vzejde příslib nějaké hodnoty. Kaljajev, Vojnarovskij a ostatní věří, že životy jsou navzájem rovnocenné. Nenadřazují tedy lidskému životu žádnou ideu, třebaže pro ni zabíjejí. Přesně řečeno, žijí na úrovni ideje. Ospravedlní ji vposledku tím, že za ni ručí až do svých hrdel. Máme tu před sebou ještě jednou ne-li náboženskou, tedy přinejmenším metafyzickou koncepci revolvy. Po nich přijdou jiní lidé, vyznávající stejně stravující víru, ti však budou pokládat tyto metody za sentimentální a odmítnou připustit, že jakýkoliv život je rovnocenný jakémukoliv jinému životu. Lidskému životu nadřadí abstraktní ideu, i když ji nazývají dějinami, a sami předem v jejím područí, chťejí do něj zcela svévolně dostat i druhé. Problém revolvy už se nemá řešit na bázi aritmetiky, nýbrž na bázi počtu pravděpodobnosti. Ve světle budoucího naplnění ideje může lidský život znamenat všechno, nebo nic. Čím je větší víra, kterou počítající investuje do tohoto naplnění, tím menší cenu má lidský život. V krajním případě se tato cena může ztenčit na pověstné nic.

Ještě se budeme zabývat tímto krajním případem, to jest obdobím filosofujících katů a státního terorismu. Ale proza-

tím nám vzbouřenci z roku 1905 ukazují, se smyslem pro zachování určitých mezí a za výbuchů bomb, že revolta, nemá-li přestat být revoltou, nesmí vést k uspokojení a dogmatické pohodlnosti. Jejich jediný nepochybný úspěch spočívá ve vítězství nad samotou a negací. Pokoušejí se, jako všichni lidé velkého srdce, uprostřed světa, který popírají a který je odmítá, znovuvybudovat článek po článku bratrské společenství. Jejich vzájemná láska, jež je plní šťastím dokonce i v pustině vyhnanství, jež zahrnuje obrovské množství jejich ztotočených bratří, ukazuje míru jejich zoufalství a naděje. Aby mohli sloužit této lásce, musejí nejprve zabít; aby ustavili vládu nevinnosti, musejí přijmout určitou vinu. Řešení tohoto rozporu jim přinese až ten úplně poslední okamžik. Samota a rytiřská soudržnost, pocit opuštěnosti a naděje naleznou překonání teprve v dobrovolném přijetí smrti. Už Željabov, který organizoval v roce 1881 atentát na Alexandra II. a byl zatčen osmačtyřicet hodin před plánovanou vraždou, požádal, aby ho popravili společně se skutečným vykonavatelem atentátu. „Pouze zbabělost vlády,“ píše ve svém dopise úřadům, „by mohla být důvodem k tomu, že by postavili jednu šibenici místo dvou.“ Postavili jich pět, z toho jednu pro ženu, kterou miloval. Željabov však zemřel s úsměvem na rtech, zatímco Rysakova, jež se zlomil při výsleších, museli přivléci na popraviště napul šíleného strachem.

Existuje totiž jistý druh viny, který Željabov odmítal a o němž věděl, že by jím byl stížen stejně jako Rysakov, kdyby potě, co sám zabil nebo způsobil něčí smrt, zůstal osamocen. Sofia Perovská objala pod šibenici milovaného muže i zbylé dva přátele, ale odvrátila se od Rysakova a ten zemřel opuštěn, jako zatracenec nového náboženství. Pro Željabova znamenala smrt uprostřed jeho bratří ospravedlnění. Ten, kdo zabije, je vinen pouze tehdy, když přistoupí na to, že bude dál žít, nebo když kvůli tomu, aby mohl žít, zradí své bratry. Vlastní smrt naproti tomu odčinuje provinění i sám zločin. Taktó Charlotta Cordayová vykřikne směrem k Fouquier-Tinvilleovi: „Ten netvor, pokládá mě za vraha!“ Je

to prchává a zoufalé nahlédnutí lidské hodnoty setrvávající na půli cesty mezi vinou a neviností, rozumem a šílenstvím, dějinami a věcností. V okamžiku, ale pouze v něm, kdy to nahlédnou, pocítí tito rozdírání lidé podivný klid, klid konečného vítězství. Polivanov prohlásí ve své cele, že zemřít by pro něj bylo „snadné a příjemné“. Vojnarovskij napíše, že překonal strach ze smrti. „Vystoupím na popraviště bez záchranného jediného svalu v tvaři, beze slova... A nebude to věc chvilného přemáhání, nýbrž zcela přirozený výsledek všeho, co jsem prožil.“ O mnoho později napíše rovněž poručík Šmit předtím, než ho zastřelí: „Má smrt bude dovršením všeho a má věc, korunovaná nejvyšším trestem, bude bezúhonná a dokonalá.“ A Kaljajev odsouzený na šibenici poté, co se u soudu proměnil v žalobce, prohlašuje pevně: „Pokládám svou smrt za nejvyšší protest proti světu slz a krve.“ Kaljajev napíše ještě: „Od chvíle, kdy jsem se octl za mřížemi, jsem nepocítil ani na okamžik touhu zachovat si jakýmkoliv způsobem život.“ Jeho přání bude vyslyšeno. 10. května ve dvě hodiny ráno vykročí směrem k jedinému ospravedlnění, které uznává. Celý v černém, bez svrchníku a v plstěném kabouku vystoupí na popraviště. Otcí Florinskému, který k němu napráhne křížifix, odsouzený odpoví pouze, odvraceje se od Krista: „Už jsem vám řekl, že jsem se vypořádal se životem a přichystal na smrt.“

Ano, tady na konci nihilismu, přímo pod šibenicí, dochází ke znovuzrození staré hodnoty. Je jednou z podob, tentokrát historickou, onoho „my jsme“, s nímž jsme se setkali v závěru jedné úvahy o duchu revolty. Je zároveň strážní a světlou jistotou. To ona ozáří zábleskem smrti rozrušenou tvář Dory Brilliantové, když pomyslí na toho, kdo zemřel zároveň pro sebe a pro neumdlévající přátelství; to ona přiměje Sazonova, aby se ve vyhnanství zabil na protest a aby „žjednal úctu svým bratřím“; to ona dá rozhrěšení dokonce i Nečajevovi toho dne, kdy mohutným políčkem srazí na zem generála, který po něm žádá, aby udal své druhy. Jejím prostřednictvím se tito teroristé povznášejí nad svět lidí, třebaže ho zároveň

stvzují, a naposledy v našich dějinách ukazují, že skutečná revolta je hodnototvorná.

Rok 1905 představuje díky jim vyvrcholení revolučního nadšení. Od tohoto data začal úpadek. Mučedníci nevytvářejí církev: slouží jen jako pojídlo nebo alibi. Pak přijdou kněží a kovaní přívrženci. To další revolucionáři nebudou prosazovat život za život. Přistoupí na nebezpečí smrti, ale zároveň souhlasí s tím, že se co nejvíc uchovají pro revoluci a její potřeby. Souhlasí tedy, že ponесou odpovědnost za jakoukoliv vinu. Přistoupí na ponižení, to je přesná charakteristika revolucionářů dvacátého století, kteří povyšují revoluci a cíkev člověka nad člověka samého. Kaljajev naproti tomu dokazuje, že revoluce jako nezbytný prostředek není sama o sobě účelem. Tím zároveň člověka namísto ponižování povznáší. Právě Kaljajev a jeho ruští nebo němečtí bratři jsou v dějinách světa skutečnými odpůrci Hegela*, když jeho všeobecné uznávání považují nejprve za nutné a posléze za nedostatečné. Zdáni jim nestačí. I kdyby ho uznal celý svět, přece jen by v Kaljajevovi přetrvávala jedna pochybnost: potřeboval své vlastní dobrozdání, a všechna možná uznání by nedokázala rozpýtlit onu pochybnost, kterou v každém opravdovém člověku vyvolá sto projevů nadšeného souhlasu. Kaljajev pochyboval až do konce a tato pochybnost mu nebránila jednat; v tomto smyslu je nejčistším obrazem revolty. Ten, kdo svolí zemřít, dát život za život, ten se bez ohledu na všechny své negace hlásí zároveň k hodnotě, jež ho jako historicky definovaného jedince přesahuje. Kaljajev je oddán celým svým životem i smrti dějinám, a přitom se v okamžiku, kdy umírá, nad ně povznáší. Je do jisté míry pravda, že dává před dějinami přednost sobě. Ale čemu to vlastně dává přednost, sobě, kterého bez váhání zabijí, nebo hodnotě, kterou ztělesňuje a jíž vdechuje život? Odpověď je jednoznačná. Kaljajev a jeho bratři zvítězili nad nihilismem.

* Dva druhy lidí. První jednou zabije a zaplatí za to vlastním životem. Druhý obhajuje tisíce zločinů a přijímá za to pocy.

Šigalevismus

Ale toto vítězství nebude mít dlouhého trvání: je totožné se smrtí. Nihilismus přežívá své vítěze, prozatím. Přimo v jádru revoluční socialistické strany si razí cestu k úspěchu politický cynismus. Azef, vůdce, který pošle Kaljajeva na smrt, hraje dvojí hru a zároveň s tím, jak nařizuje popravy ministrů a velkovévodů, udává revolucionáře Ochrance. Provozkatérství nastoluje znova heslo „Všechno je dovoleno“ a opět směřuje historii s absolutní hodnotou. Tento nihilismus poté, co ovlivnil individualistický socialismus, zamoří socialismus řečným vědecký, který se vynoří v osmdesátých letech v Rusku. Spojené dědictví Něčajeva a Marxe zrodí totalitní terorluci dvacátého století. Současně s tím, jak individualní terorismus pronásledoval poslední představitele práva odvozeného z boží milosti, státní terorismus se chystal definitivně zničit toto právo u samých kořenů společnosti. Technika uchopení moci v zájmu uskutečnění konečných cílů začíná převažovat nad jejich výkladem.

Lenin převezme od Tkačeva, Něčajeva soudruha a duchovního bratra, koncepci uchopení moci, již považoval za „velkolepou“ a sám ji charakterizoval takto: „přísná konspirační, pečlivý výběr členů, výchova profesionálních revolucionářů, jenž zemřel šlechetně, představuje přechod mezi nihilismem a vojáckým socialismem. Chtěl vytvořit ruskou odrůdu jakobínství, ale převzal od jakobínů pouze způsob boje, neboť i on odmítal jakékoliv zásady a jakoukoliv ctnost. Je zaujatý proti umění a morálce, a tak spojuje racionální s iracionálním pouze v taktice. Usiluje o nastolení rovnosti mezi lidmi cestou uchopení státní moci. Tajná organizace, oddělý revolucionářů, diktátorská moc vůdců, takový je teoretický, ne-li praktický výměr „aparátu“, jemuž je souzen tak velký a pronikavý úspěch. Pokud jde o metodu samu, to

* První sociálně demokratické uskupení kolem Plechanova je z roku 1883.

podstatně nám napoví Tkačevův plán zlikvidovat všechny Rusy nad pětadvacet let jako neschopné přijmout nové myšlení. Skutečně geniální metoda, která se výrazně uplatní v počínání moderního superstátu, kde ohlupující výchova dítěte probíhá za přihlížení terorizovaných dospělých. Césarský socialismus samozřejmě odsoudí individuální terorismus, neboť ten křísí hodnoty neslučitelné s nadvládou dějinné spravedlnosti. Avšak obnoví teror v rovině státu, opodstatněný výhradně budováním konečně zbožněného lidstva.

Uzavírá se tu určitý kruh a revolta, oddělená od svých vlastních kořenů, odcizená člověku, neboť podřízená dějinám, má teď v úmyslu podmanit si celý svět. Tehdy začíná éra šigalevismu, na niž pje ódy Verchovenskij v *Běsech*, nihilista požadující právo na bezectnost. Tento nešťastný a neúprosný člověk* si zvolí vůli k moci, neboť skutečně jen ona může řídit dějiny, jejichž smysl se omezuje na ně samé. Dovolává se přitom filantropa Šigaleva; láska k lidem má napříštit** , dospěl po dlouhém přemýšlení k nepovzbudivému zájmem z neomezené svobody a dospěl k neomezené tyranii.“ Totální svoboda jako negace všeho může žít a najít opodstatnění jenom tak, že vytváří nové hodnoty blízké celému lidskému společenství. Pokud k tomu včas nedojde, lidstvo se navzájem vyvraždí. Nejkratší cesta k tomuto novému zákonu vede přes totální diktaturu. „Jedna desetina lidstva bude požívat osobních práv a neomezeně vládnout zbylým devíti desetinám. Jejich příslušníci ztratí svou osobnost a promění se v jakési stádo; donuceni k pasivní poslušnosti, vrátí se k primitivní nevinnosti a tak říkajíc do původního ráje, kde ostatně budou muset pracovat.“ To je vláda filosofů, o níž snili utopisté; jenže tihle filosofové v nic nevěří. Království je tady, ale skutečnou revoltu popírá, neboť je pouze vládou „zběsi-

* Udělal si svou představu o člověku a pak už se té myšlenky nespustil.“

** V krajním případě pomluva i vražda, ale především rovnost.“

lých Kristů“, abychom citovali slova jednoho spisovatele nadšeně oslavujícího život a smrt Ravachola. „Papež nahore,“ říká hořce Verchovenskij, „my kolem něj a pod námi šigalevismus.“

Takto se ohlašují totalitní teokracie dvacátého století a státní teror. Nad celou jednou částí našich dějin vládne dnes nová šlechta a velcí inkvizitoři, využívající k tomu revolty utiskovaných. Jejich vláda je krutá, ale oni svou krutost omlouvají jako romantický Satan poukazem na to, jak těžké je jí nést. „My si vyhrazujeme touhu a utrpení, otroci budou mít šigalevismus.“ Tehdy vzniká nový a dosti odpudivý druh mučedníků. Jejich mučednictví spočívá v tom, že se uvolí působit utrpení druhým; otročí své vlastní hodnosti pánů. Aby se člověk stal bohem, musí se obět snížít k tomu, že se stane katem. Proto jsou obět i kat stejně zoufalí. Otroctví ani moc už se nebudou zaměňovat se štěstím, páni budou rozmrzelí a otroci zasmušilí. Saint-Just měl pravdu, soužití lid je hrozná. Ale jak ušetřit člověka soužení, když jsme se ho rozhodli udělat bohem? Stejně jako Kirilov, který se zabije, aby se stal bohem, souhlasí, aby jeho sebevraždu využilo Verchovenského „spiknutí“, tak i sebezbožnění člověka božihranici, kterou přitom revolta obnažila, a vydává se nezadržitelně na blátivé cesty taktiky a teroru, z nichž dějiny dosud nesešly.

Státní terorismus a iracionální teror

Všechny moderní revoluce vyústily v posílení státu. Rok 1789 přivádí Napoleona, rok 1848 Napoleona III., rok 1917 Stalina, italské nepokoje ve dvacátých letech Mussoliniho, výmarská republika Hitlera. Tyto revoluce, zvláště když první světová válka zlikvidovala zbytky panovníckých práv z boží milosti, si však kladly stále odvažněji za cíl vybudovat humanitní a skutečně svobodnou společnost. Rostoucí všemocnost státu tuto citlivost vředy po zásluze potrestala. Nebylo by správné říkat, že k tomu muselo nutně dojít. Je ale možné rozebrat, jak k tomu došlo; třeba z toho vyplyne nějaké poučení.

Ponecháme-li stranou několik málo vysvětlení, která nejsou předmětem tohoto eseje, podivné a děsivé mohutnění moderního státu lze považovat za logické vyústění nepřímě-řených technických a filosofických ambic, jež jsou skutečného duchu revolvy cizí, ale přesto právě ony zrodily souběhu revolučního ducha. Marxův prorocký sen a působivé předpovědi Hegela nebo Nietzscheho iniciovaly, když obec boží byla srovnána se zemí, racionální či iracionální, ale v obou případech terorizující stát.

Fašistické revoluce dvacátého století si upřímně řečeno nezaslouží název revoluce. Neaspirovaly na všeobecný a všeobjímající rozměr. Mussolini a Hitler se bezpochyby snažili vytvořit určitou říši a nacističtí ideologové pomýšleli výslovně na takovou, která by zahrmla celý svět. Od klasického revolučního hnutí se odlišují tím, že si z nihilistického dědictví vybrali ke zbožnění výhradně iracionální, místo aby zbožnili racionální. Tím ovšem zároveň rezignovali na všeobecné. Mussolini se nicméně dovolává Hegela, Hitler Nietzscheho; ilustrují v dějinách některé předpovědi německé ideologie. Z toho důvodu jsou součástí dějin revolvy a nihilismu. Jako první vybudovali stát na myšlence, že nic nemá smysl a že dějiny jsou jen nahodilé působení síly. Důsledky na sebe nedaly dlouho čekat.

